

1999-ЖЫЛ ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ЖАНА БАТКЕНДЕГИ КУРАЛДУУ КАГЫЛЫШУУ

Макалада 1999-жылдагы диний экстеримисттердин Баткен районундагы Зардалы, Коргон жана Жылуу – Суу калктуу конуштарына баспы киришине анализ берилди. Басма сөз каражаттарынан алынган фактылар, Баткен коогалаңынын катышуучуларынын берген маалыматтар камтылды

Ачкыч сөздөр: Зардалы, Коргон, чек ара, экстремизм, можахид, Коргоо министри, улуттук коопсуздук

Курбанова Аида Абдурасуловна, преподаватель,
Ошский технологический университет

РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ И ВООРУЖЕННЫЙ КОНФЛИКТ В БАТКЕНЕ В 1999Г.

В статье анализируется вторжение религиозных экстремистов в 1999г. в населенные пункты Зардалы, Коргон и Жылуу -Суу Баткенской области. Включает факты из СМИ, информацию участников Баткенских событий.

Ключевые слова: Зардалы, Коргон, граница, экстремизм, моджахеда, министр обороны, нацбезопасность.

Kurbanova Aida Abdurasulovna, lecturer,
Osh Technological University

1999 RELIGIOUS EXTREMISM AND ARMED CONFLICT IN BATKEN

The article analyzes the intrusion of religious extremists in 1999 into the settlements of Zardaly, Korgon and Zhyluu-Suu, Batken oblast. Includes facts from the media, information from the participants in the Batken events.

Key words: Zardaly, Korgon, border, extremism, mujahideen, minister of defense, national security

Киришүү. 1990-жылдардын башында СССРдин таркашы менен Союздук республикалар өз алдынча мамлекет болуп, Кыргызстан дагы эгемендүү, көз карандысыз демократиялык мамлекет болуп жашоосун уланта баштаган. Эгемендүүлүк жылдары Кыргызстан үчүн оңойго турган эмес. Кыргызстандын экономикасы, айыл чарбасы, билим берүү системасы менен катар коргоо жана чек ара кызматында баш аламандык болуп турган. 1999-жылы Кыргызстанга согушкерлер басып киргенге чейин көп саясатчылар жаш республикага армиянын зарылчылыгы жок деп болжолдошкон. Баткен коогалаңына өлкө таптакыр даяр эмес эле. Баткен коогалаңынын келип чыгышына ошол кездеги чек ара кызматынын начар иштегендиги, тажрыйбалуу жогорку чиндеги аскер кызматкерлеринин өз ишин билбегендиги, кесипкөйлүктөн артта калгандыгы дагы себеп болгон.

Изилдөөнүн максаты. 1999-жылдагы диний экстремисттердин Кыргыз чек арасына басып кириши, Кыргызстан өкмөтү тарабынан улуттук коопсуздукту сактоо үчүн көрүлгөн ыкчам аракеттер баяндалды. Кыргызстандын түштүгүндөгү бул окуя республиканын коргонуу жөндөмдүүлүгүн арттыруу ишинде чоң сабак болдугун ачып берүү изилдөөнүн максатын түздү.

Изилдөөнүн усулдары. тарыхый системалуулук усулу, таанып билүүчүлүк, социологиялык, салыштырма, маданий, статистикалык усулдар колдонулду.

Кыргызстан менен катар эле эле Өзбекстан республикасында дагы ошондой эле баш аламандыктар күч алган. Өзбекстандын маркум президенти Ислам Каримов өлкөсүндөгү исламчыл уюмдардын бардыгын куугунтукка алат. Ага каршы баш көтөргөндөр Афганистанга качып чыгат. Бир топ жыл согушкерлердин лагеринде машыгып, алар өзбек лидеринен өч алууга кам көрүшкөн.

1996-жылы Өзбекстан ислам кыймылы түзүлгөн. Биздин аскер адистеринин жана атайын кызматтардын өкүлдөрүнүн айтымында, бул согуштук топторду Өзбекстан ислам кыймылынын террористтеринин белгилүү командирлери – “Өзбекстан Ислам кыймылынын эмири”, “Можахиддин күчтөрүнүн командири Тахир Юлдашев башкарган. "Баткендин бийик тоолуу аймактарындагы операцияга тикелей жетекчилик кылган дагы бир командир Жума Намангони же Зубайр ибн Абдурахман деген каймана ат менен белгилүү Ходжиев Жумабай Ахмаджанович болгон. Дагы башка согушчан командирлер болгон: Абдулазиз (Абдували Юлдашев), Али Бедаки, Мулло Абдулло, Шайх Камол, Холид, Торык, Ахмад, Хамза, Махди, Абдумалик, Абдурахман ж.б. [1] Дал ушул террористтик топ 1999-жылдын августунда биздин өлкөнүн аймагына кирип келишкен. Алардын максаты Өзбекстанга өтүү үчүн коридор түзүү, ал жерде бир катар теракттарды жасап, мамлекеттик төңкөрүш жасоо болгон. Өзбекстан ислам кыймылынын (ӨИК) согушкер отряддары Афганистандан Фергана өрөөнүнө өтүү үчүн жарандык согуш алоолонуп турган тажик жергесин исламчылар эч тоскоолдуксуз басып киришип, Баткен тоолору аркылуу Өзбекстанга өтүүнү көздөшкөн.[1]

Исламчылар ошол мезгилдеги Кыргызстандагы бийликтин чабалдыгынан чек ара, аскер кызматы аксап, мамлекеттин жоокерлерди багууга алы келбей тургандыгын жана ошол мезгилде Россиялык чек арачылар өлкөдөн чыгарылгандыгынан кабардар болушкан. Ансыз да ич көйгөйүнөн жүдөп турган өлкө бөлөк бирөөлөрдүн күрөшүнө кийлигишпейт деп болжолдогон.

1999-жылдын 23-июлунда Зардалы аттуу кыргыз кыштагына басып киришкен. Согушкерлер адегенде Зардалы, Жылуу-Суу жана Коргон кыштактарын басып алышкан. [2]

Басып кирген күнү эле кыргызстандык аскерлер чоң катачылык кетирет, эки подполковник, атайын кызматтын өкүлү, ошондой эле Баткен районунун өкүлү барымтага алынат. Согушкерлер расмий Бишкектен Өзбекстанга өтүүгө жол ачууну талап кылып, ал талабы аткарылбаса туткунга алынгандар өлтүрүлөт деп коркутушкан. Террорчулар менен сүйлөшүүгө Зардалы айлынын башчысы Акмурза Тагаев жана Зардалы айылынын тургуну Буркан ака жөнөйт. Террорчулар жолукканы баргандарга Барымтадагыларды тирүү көргүнөр келсе тамак аш, жылуу буюмдарды алып келгиле, эмкиде силер эмес генералдар келсин деп талап коюшат. Дагы жаңы талап коюшат: “200 мин доллар, андан тышкары, 10 кап ун, 10 кой жана 5 кап картошка алып келесинер алып келбесенер барымтадагыларды өлтүрөбүз дешкен”- деп өзү эскерет Тагаев. [2]

Сүйлөшүүлөрдүн натыйжасында кундун өлчөмүн 200 миңден 50 миңге дейре түшүрүшөт. Акмурза Тагаев тез аранын ичинде элден акча, азык-түлүктөрдү чогултуп, өз мекендештерин туткундан куткаруу максатында акча, азык-түлүктү эшектерге жүктөп, зардалылык 50 ыктыярчы жигиттин коштоосунда кайрадан тоого бет алган. Согушкерлер акчаны санап алышып, туткундарды боштууга буйрук беришкен.

Ошентип туткундагылар толук куткарылган. Туткундагылардын ачка калып, сабалып кордолгондугун туткундагылар өздөрү айтып беришкен. Кийим кечелерин чечип алышып, тамтыгы кеткен кийимдерди кийгизип коюшкан. Барымтадагылар куткарылгандан кийин кыргыз армиясы согушкерлер жашынган тарапты миномет жана тик учак менен аткылашат. Андан кийин жогорку аскер өкүлдөрү ошол кездеги президент А.Акаевге түштүк аймагы террорчулардан толук куткарылды деген рапорт берген. Албетте жергиликтүү тургундар да, биздин аскерлердин көпчүлүгү да согушкерлер эч кайда кетпегенин, болгону тоолордо жашынып алышканын билишкен. Эл согушкерлерден чочулап жоокерлердин аймактан кетпөөсүн өтүнүшкөн.

Бирок 20-августта кыргыз аскерлери Баткен облусунун тоолорунан чыгып кете баштаган. Эртеси эле согушкерлер Баткендин айылдарына кайра басып киришкен. Бул катачылыгы үчүн ал убактагы коргоо министри Мырзакан Субанов дароо кызматтан алынган. Зардалыда жашоо кескин өзгөргөн. Экстремисттер мамлекеттик кызматкерлер менен милиционерлерди ырайымсыздык менен өлтүрө баштаган. Айыл өкмөтүнүн башчысынын орун басары атып өлтүрүлгөн. Жаш милиционер Касымбек Шадыбеков жырткычтык менен өлтүрүлгөн. Касымбектин сөөгү бир нече айдан кийин табылган. Экстремисттер Зардалыдагы мечитти өздөрүнүн штабына айландырышкан. Согушкерлер Зардалыга кирип келишкенде айыл башчы Акмурза Тагаевдин изине түшүшкөн. Тагаевди улгайган кемпир сактап калгандыгын эскерет.

24-августта өкмөттүк күчтөр кайрадан Баткендин капчыгайларына кайтат. Аскерлердин аракетинен майнап чыкпайт. Генералдын Анарбек Шамкеев япон геологдорунун лагерине, спутник байланышы бар экендигин билип барган жерден Япониядан келген төрт геолог менен кошо туткунга алынат. Төрт күндөн соң дагы 9 милиционерди туткунга алышкан. Алардын ичинде Жумбай Кадыров дагы болгон. Согушкерлер мамлекеттик кызматкерлерди жек көрүшкөн. Алардын бутунан бакка асып коюп бычак такап, баш терисин тирүүлөй сыйрыгандыгын эскерет эски милиционер.

Туткундагыларды бошотууда парламенттин мурдагы депутаты Турсунбай Бакир уулунун салымы чоң. Террорчуларга байланышуу үчүн ал Афганистанга аттанууга аргасыз болгон. Талибан элчиси менен Кыргызстандык парламентарий Дубайда кезиккен. Өзбекстан ислам кыймылынын лидери Тахир Юлдашев менен сүйлөшүүлөр он күндөй жүрөт. Исламчылардын лидери кайра эле аткарууга мүмкүн болбогон – террорчуларды Өзбекстанга өткөрүү талабын коюшкан. Стандарттык дипломатиялык ыкмалар сүйлөшүүдө эч кандай жардам берген эмес. Турсунбай Бакир уулу алар менен курандын тилинде, динден мисал келтирип, алардын талаптары негизсиз экендигин кайра-кайра түшүндүргөн. Турсунбай Бакир уулунун колдорун байлап коюшуп, өлтүрөөрүн айтышкан. Сүйлөшүүлөр журуп жатканда Баткен тоолрундагы согушкерлерди Өзбек тарап аткылоого камынып калышкан эле. Мекендешибизди Япониядагы журналисттер куткарган. Алар террорчулардын колунда төрт япон геологу туткунда экендигин чагылдырып турушкан, алардын макалаларынан улам Өзбекстандын авиациясы Кыргызстандан узаган. Ошентип Турсунбай Бакир уулу Афганистандан аман чыгат. Узак сүйлөшүүлөрдөн кийин Тахир Юлдашев беш туткунду боштууга макул болгон. Туткунга алынгандар 19-октябрда толугу менен бошотулган.

29-августта Чоң-Алай районунун Кара-Тейит айылына Өзбекстандын Куралдуу аба көчтөрүнүн учактары жаңылыштык менен соккуга алган. Натыйжада төрт киши набыт болуп, отуздан ашуун жаран жаракат алып, 20 чакты үй талкаланган. Учкучтарга жаңылыш координаттар берилгендиги белгилүү болгон. Кара-Тейит айылында бомбалоодон кийин иш кызып, мурдагы президент Аскар Акаевдин буйругу менен талкаланган үйлөрдүн ордуна мамлекет тарабынан үйлөр курулган.

Ошентип, эл аралык террористтик топторду жок кылуу үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Ички иштер министрлиги, Коргоо министрлиги, Улуттук гвардия, Өзгөчө кырдаалдар министрлиги, Жарандык коргонуу органдары тарабынан төмөндөгүлөр тартылган: Курамына Коргоо министрлигинин, Улуттук коопсуздук кызматынын, Ички иштер министрлигинин, жарандык коргонуу бөлүктөрүнүн жана республиканын Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин атайын күчтөрү кирген ӨИКтин согушкерлерин жок кылуу боюнча ыкчам топ тартылган. Оперативдик топту алгач КР Коргоо министри генерал М.У.Субанов, андан кийин генерал-лейтенант А.А.Чотбаев жетектеген.[3]

Жалпысынан Коргоо министрлигине эле расмий түрдө 4516 адам тартылган. Кыргыз Республикасынын Коргоо министрлигинин «Скорпион» атайын багыттагы отрядынын 17 адамдан турган тобу АГС-17 2 экипажы менен согуштук аймакка жөнөтүлдү; СНБнын "Калкан" атайын күчтөрү - 10 жоокер, "Альфа" атайын күчтөрүнүн тобу, үч минометтик жана 2 АГС-17 экипажы менен "ОМОН" милициясынын отряды; Коргоо министрлигинин консолидацияланган батальону, атайын багыттагы атайын отряды жана Коргоо министрлигинин атайын бөлүгү (33 аскер), Кыргыз Республикасынын Коргоо министрлигинин «Илбирс» бөлүмчөсүнүн, өзүнчө байланыш батальону жана өзүнчө коргонуу жана камсыздоо батальону, эки С-60 батареясы, эки штурмдук ротасы, өзүнчө бир вертолет эскадрильясы, Улуттук гвардиянын ротасы, Кыргыз Республикасынын Коргоо министрлигинин экинчи штурмдук ротасы. Оштогу зениттик артиллериялык бригаданын тобу; жергиликтүү ички иштер бөлүмүнүн кызматкерлери, ГУПОнун айрым аткычтар батальондору, Ооган согушунун ардагерлери, Ош, Жалал-Абад облустары жана Бишкек шаарынын ички иштер башкармалыгынын атайын багыттагы милиция бөлүмү. [2]

Алардан тышкары 4623 адам запастагы аскер кызматчыларынан, анын ичинен 480 запастагы офицерлер, 5836 майда офицерлер жана сержанттар, өзүнчө, запастагы роталар – 726 адам ыктыярдуу түрдө аскердик кызматка милдеттүүлөрдүн ичинен чакырылган. Булар мурдагы жоокерлер - оогандар же башка жергиликтүү акциялардын катышуучулары, десантчылар, чек арачылар, спортчулар жана каскадёрлор болушкан.

Алардан тышкары, массалык маалымат каражаттарынын жана социалдык изилдөө өкүлдөрүнүн материалдарына ылайык, өзүн коргоо максатында Баткен облусунда эле 48 элдик кошуун түзүлүп, анын курамына 900-1000 адам кирген. куралды кантип колдонуу керек. Милицияларга эки жүздөн ашык пулемёт берилди. 97 афгандык, 108 мергенчи, 68 спортчу, ошондой эле 193 запастагы жоокер калктуу пункттарды жана маанилуу объектилерди коргоого турушту.

Жоготуулардын саны: согушкерлер тарабынан так маалымат жок, бирок майрамдын катышуучуларына көрсөтүлгөн тасмага ылайык, 1999-жылы согушкерлердин жоготуулары 12 жана 1 туткунга жеткени айтылган. Биз тараптан 32 адам болсо, анын 17си согуш талаасында курман болгон. Аскер бөлүктөрүнүн күжүрмөн жөндөмдүүлүгүн сактоого мамлекет тарабынан 400 000 000 сом сарпталган.[2]

Баткен окуясы эгемендүү Кыргызстандын мамлекеттик аймактык бүтүндүгүнө шек келтирүү менен мамлекеттик коопсуздукка коркунуч келтирди. Кыргызстандын түштүгүндөгү бул окуя республиканын коргонуу жөндөмдүүлүгүн арттыруу ишинде чоң сабак болду. Мында республиканын куралдуу күчтөрүндөгү кемчиликтер, аскердик техниканын, курал-жарактын жетишсиздиги жана башка айкын көрүндү. Кыргызстандын түштүгүндөгү куралдуу кагылышуулар Кыргызстандын жалпы элинин биримдигинин, душманга каршы сокку уруу жөндөмдүүлүгүн сыноодон өткөрдү. Бул сыноо көз карандысыз Кыргыз Республикасынын эркин мамлекет катары өнүгүшүнө, чек ара коопсуздугун коздун карегиндей сактоого түрткү берди десек болот.

Кыргызстан Өкмөтү бул кемчиликтерге жеткиликтүү баа берип, тийиштүү чараларды көрө баштады. Куралдуу кагылышуулар болгон чөлкөмдүн стратегиялык жана социалдык-экономикалык маанисин эске алып, Кыргыз Республиканын Президенти А. Акаев 1999-жылы 13-октябрда Баткен облусун түзүү жөнүндөгү мыйзамга кол койду. Бул облуска Ош облусунун Баткен, Кадамжай, Лейлек райондору жана Кызыл-Кыя шаары киргизилип, жаңы облустун борбору Баткен айылы болуп белгилендиги баарыбызга маалым.

Адабияттар:

1. **Пономарев, В.** “Угроза исламского экстремизма в Узбекистане [Текст] // М.1999 С.32-34.
2. Багыт. Кг. Тарых. “Теримди түрүүлөй сыйрышкан...” [Текст] // Баткен коогалаңынын айтылбаган баяндары
3. Mnenie. Akipress/org Б.Абытов “Баткен 1999-жыл Окуябы же согушпу” 29.10.2014
4. Слово Кыргызстана, “Генералы Баткенских карьеров” [Текст] // 23. 11. 1999 г.